

UDK: 159.922.6

Nargiza G'ANIYEVA,
NamDU Psixologiya kafedrası tayanch doktoranti
E-mail: nargiza.o.ganiyeva@gmail.com

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

THE STUDIES IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH ON THE DEMONSTRATION OF PERSONAL COMPETENCE IN ADOLESCENTS

Annotation

The article presents the results of a psychological experimental study aimed at the will of the individual and self-realization as a component of personal subjectivity in the self-expression of the adolescent personality. In obtaining empirical research data, the methods of Professor S.I. Kudinov's "Multidimensional questionnaire of personal self-expression" and A.N. Dobrorodneva's "Determination of the level of individual volitional potential" were used. The research work was conducted with 310 students of grades 7 and 9 of specialized and general secondary schools located in Tashkent, Andijan and Namangan regions. The main task of our study is to determine the level of manifestation of personal potential in adolescents.

Key words: individual, personality, adolescent, self-expression, components, psychological characteristics, analysis.

ИССЛЕДОВАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ, ПОСВЯЩЕННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЮ ЛИЧНОСТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье представлены результаты психологического экспериментального исследования, посвященного воле и самореализацию личности как компоненту личностной субъектности в самореализации подростка. При получении данных эмпирического исследования «Многомерный опросник самореализации личности» профессора С.И. Кудинова и А.Н. Использована методика Добродордневой «Определение уровня волевого потенциала личности». Исследование проводилось с участием 310 учащихся 7-х и 9-х классов средних специальных и общеобразовательных школ Ташкентской, Андижанской и Наманганской областей. Основной задачей нашего исследования является определение уровня проявления личностного потенциала у подростков.

Ключевые слова: Индивид, личность, подросток, самореализации, компоненты, психологические характеристики, анализ.

O'SMIRLARDA SHAXSIY SALOHİYATNI NAMOYON QILISHNING PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA O'RGANILGANLIGI

Annotatsiya

Maqolada o'smir shaxsining o'zini o'zi namoyon qilishida shaxsiy subyektivlikning tarkibiy qismi sifatida shaxs irodasi va o'zini ro'yobga chiqarishga qaratilgan psixologik tajriba tadqiqot natijalari ko'rsatilgan. Empirik tadqiqot ma'lumotlarini olishda professor S.I. Kudinovning "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" va A.N. Dobrorodnevanning "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" metodikalaridan foydalanilgan. Tadqiqot ishi Toshkent, Andijon va Namangan viloyatlarida joylashgan ixtisoslashtirilgan hamda umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7 va 9 – sinflarining 310 nafar o'quvchilari bilan olib borildi. O'smirlarda shaxsiy salohiyatni namoyon qilish darajasini aniqlash tadqiqotimizning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Indivıd, shaxs, o'smir, o'zini o'zi namoyon qilish, komponentlar, psixologik xususiyatlar, tahlil.

Kirish. Bugungi jadallashgan zamon muhiti har bir insonning hayoti va faoliyatida o'z salohiyatini namoyon etishi uchun shaxsning individual psixologik xususiyatlarini rivojlantirish va ularni ochib berishni talab etadi. Ta'lim tizimining asosiy maqsadi o'smir shaxsi bilan pedagoglar, otionalarning o'zaro bir-birlari bilan munosabatlarda sodir bo'layotgan konfliktlar, ziddiyatlar ham o'smir shaxsiy salohiyatini shakllantirish va namoyon qilishning psixologik xususiyatlarini o'rganishga tadqiqotchilar e'tiborini kuchaytirmoqda. Ijtimoiy jarayonlardagi raqobatdoshlik, ijtimoiy talablarning ortishi va bularga shaxsning moslashishi, muvaffaqiyatli yengib o'tishi dolzarb va asosiy masalalardan biriga aylandi.

Indivıd ontogenezdā shaxs sifatida o'zini anglash, rivojlanish, o'zini namoyon qilishdagi ko'tarilish va pasayish holatlarini boshdan kechiradi. Shaxs salohiyatini namoyon qila olishining muhimligi faoliyatdagi talablarining o'zgarishi va jamiyat tomonidan yangi majburiyatlarning paydo bo'lishi

bilan ortadi. Bu muammo, ayniqsa, ta'lim maqsadiga ko'ra shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy darajasini doimiy ravishda oshirib borayotgan o'smir shaxsi uchun dolzarbdir. Aynan, o'smirlik davrida o'z hayotini mustaqil ravishda rejalashtirishga moyillik uyg'onadi. Buni biz o'smirlik davridagi fiziologik va psixologik o'zgarishlar asosida ko'ramiz. Lekin, ularda bu yoshda o'z hayot yo'lining mazmuni haqidagi tasavvuri hali aniq shakllanmagan, o'z-o'zini boshqarish, o'zini to'liq namoyon qilish xususiyatiga ega bo'lmaydilar. Ammo, o'smirlik davri shaxsning barqarorlashuvi va ilmiy-axloqiy dunyoqarashning shakllanish davridir.

O'smiring jamiyatda shaxs sifatida o'z o'rnini topishi o'zini o'zi namoyon qilishi bilan yuzaga chiqadi. Afsuski, o'zini anglash, o'zini ro'yobga chiqarish va ijtimoiy moslashish jarayonida o'smir o'zini namoyon qilish bilan bog'liq bo'lgan muammo va qiyinchiliklarga duch keladi. Bular emansipatsiya, mustaqillikka ehtiyoj, qiyin, tanqidiy vaziyatlarda qaror qabul qila olmaslik, qat'iyatsizlik va ichki

ziddiyatlarni hal qila olmaslikda aks etadi. Shu bilan birga, o'zini o'zi namoyon qilishda irodaviy psixologik xususiyatlarning shakllanmaganligi individuallik namoyon bo'lishini cheklaydi.

O'zini o'zi namoyon qilish nafaqat shaxsiy balki ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun ham o'zini o'zi namoyon qilish shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy turlarga farqlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shaxsiy salohiyat - shaxs ichki imkoniyatlarini namoyon qila olish qobiliyatini anglatadi. D.A. Leontevning fikriga ko'ra, "shaxsiy salohiyat - bu shaxs yetuklik darajasining ajralmas xususiyatidir". Insonning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish usuli uning o'zini o'zi namoyon qilishidir. Ayniqsa, shaxsiy salohiyat insonning qiyin vaziyatlarda yechim topa olish qobiliyatida ko'rinadi. D.A. Leontevning ta'kidlashicha, xorijiy psixologiyada "shaxsiy salohiyat" tushunchasi "hardiness" - "chidamlilik", "irodalilik" tushunchasiga mos keladi. Bu atama birinchi marta S.Maddi tomonidan stressni boshqarish va individual ijodiy salohiyat kabi muammolar ustida ishlaganda qo'llanilgan. S. Maddi va D. Koshabiylar o'z tadqiqotlarida "hardiness" tushunchasi insonning psixologik salomatligi ko'rsatkichi bo'lib, uning psixologik barqarorligi va yashovchanligini, shuningdek, shaxsning faoliyatdagi samaradorligi darajasini ko'rsatishgan. Bu "hardiness" darajasi odamni qiyin hayotiy hodisalarni hal qilishga va g'oliblikka undaydi.

A.I. Gersen: "shaxsiyatni atrof-muhit va hodisalar yaratadi, lekin vaziyatlar ham shaxs tomonidan amalga oshiriladi va u o'z natijasiga ega", degan fikrni bildirdi. Bu yerda o'zaro ta'sir namoyon bo'ldi. Shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayoni ijtimoiy moslashuvning muhim tomonidir. Ijtimoiy moslashuv jarayonida esa shaxsning asosiy xususiyati iroda va harakat qilish qobiliyatidir.

Inson o'zining maqsadli, motivatsion va ongli harakatlarida shaxsiy yetuklikning eng yuqori bosqichiga ko'tariladi va shu bilan jamiyatdagi o'z o'rnini mustahkamlaydi. Shunga ko'ra, harakatsizlik, hayotiy maqsadlar, qiziqishlar va sevimli mashg'ulotlarning yetishmasligi natijasida shaxsiyat asta-sekin, lekin shubhasiz tanazzulga yuz tuta boshlaydi. Bu ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalik, qimor o'yinlari kabi illatlarga olib keladi. Ko'pincha, shaxsning tanazzulga uchrashi jarayonida odam o'z joniga qasd qilish, noqonuniy xatti-harakatlar va

1-jadval. Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining natijalar tahlili

№	Shaxsiy irodaviy salohiyat darajasi	7-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi		9-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi	
		Qizlar	O'g'il bolalar	Qizlar	O'g'il bolalar
1	Past daraja	9%	7%	9%	10%
2	O'rta daraja	56%	62%	73%	51%
3	Yuqori daraja	35%	31%	18%	39%

2-jadval. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma natijalar tahlili

№	Shaxsiy irodaviy salohiyat darajasi	7-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi		9-sinf sinalluvchilarining % ko'rsatkichi	
		Qizlar	O'g'il bolalar	Qizlar	O'g'il bolalar
1	Past daraja	11%	9%	15%	7%
2	O'rta daraja	70%	61%	67%	63%
3	Yuqori daraja	19%	30%	18%	30%

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, irodaviy salohiyat darajasi past bo'lgan respondentlar o'zini o'zi namoyon qilishda faoliyatda zaif iroda, xudbinlik, mas'uliyatsizlik, qat'iyatsizlik, o'z fikr va rejalarida uzoq tura olmaslik, tashabbuskorlikning yetishmasligi bilan farqlandilar. Shaxsiy

huquqbuzarlikka moyil bo'lib boradi. Demak, inson shaxs salohiyatini doimiy shakllantirilishi uning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Individning shaxs sifatidagi faollik xususiyati shundan iboratki, o'z ehtiyojlarini qondirishga yordam beradigan harakatlari instinktiv harakatlar emas, balki inson psixikasiga xos bo'lgan, ongli harakatlardir. Bu ongli harakatlarni biz, har bir shaxs oldindan biron bir maqsadni rejalashtirib, shu maqsadga yetishish uchun yordam bera oladigan vositali yo'l va usullarni oldindan qidirib topishida, to'sqinlik va qiyinchiliklarni yengib o'tishga irodaviy kuch topa olishida ko'ramiz.

A.V. Petrovskiy darsligida iroda - bu kishining o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishda qiyinchiliklarni yengib o'tishga qaratilgan faoliyati va xulq-atvorini ongli ravishda tashkil qilishi va o'z-o'zini boshqarishi demakdir, deb ta'riflanadi. Q.Turg'unov muallifligidagi lug'atda ta'riflanishicha, iroda - shaxsning ongli harakatlarida, o'z-o'zini bilishida ifodalanadigan, ayniqsa maqsadga erishish yo'lida uchraydigan jismoniy va ruhiy qiyinchiliklarni yengib chiqishda namoyon bo'ladigan ixtiyoriy faolligidir. M. Vohidov fikricha, iroda deganda biz oldindan belgilagan, qat'iy bir maqsad asosida amalga oshiriladigan va ayrim qiyinchiliklarni, to'siqlarni yengish bilan bog'liq bo'lmagan harakatlarni tushunamiz. Professor E. G'oziyevning "Umumiy psixologiya" darsligida iroda - bu tashqi va ichki qiyinchiliklarni yengishni talab qiladigan harakatlarni inson tomonidan ongli boshqarilishidir, deb keltiriladi. Umuman olganda iroda shaxs faolligining ko'rinishi hisoblanadi.

O'smir yoshidagi 7 va 9 - sinf o'quvchilari irodaviy salohiyatini o'rganishda A.N. Dobrorodnevning "Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma foydalanildi. So'rovnoma 15 ta savoldan iborat bo'lib, berilgan savollardagi fikrlarga to'liq qo'shilsa "ha", ikkilansa "bilmayman", qo'shilmasa "yo'q" javoblarini belgilash so'raldi. O'smiring o'zini o'zi namoyon qilish darajasini o'rganish uchun esa S.I. Kudinov tomonidan ishlab chiqilgan "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketa" so'rovnoma qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari va ularni keyinchalik miqdoriy va sifat jihatidan qayta ishlash o'smirlar irodaviy salohiyat darajasini o'rganishga imkon berdi. O'tkazilgan metodologiya bo'yicha tahliliy ma'lumotlar quyidagi jadvalda aks ettirilgan.

"Shaxs irodaviy salohiyat darajasini aniqlash" so'rovnoma

ta'minlamaydi. Yuqori darajani ko'rsatgan respondentlar natijasiga ko'ra ulardagi qat'iyatlilik, mas'uliyatlilik, tashabbuskorlik, musataqillik yaqqol ko'zga ko'rinadi. Lekin, ularda moslashuvchanlik, murosallilik, xushmuomalalik va mehribonlik kabi fazilatlarni ham shakllantirish ulardagi shaxs salohiyatini namoyon qilish darajasini oshiradi.

Yuqori darajadagi shaxsiy irodaviy salohiyatli respondentlar uchun o'zini o'zi namoyon qilish ularning

3-jadval. Ixtisoslashtirilgan maktab o'quvchilarining "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" bo'yicha natijalar tahlili

№	O'zini-o'zi namoyon qilish turlari	7-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi					9-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi				
		juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori	juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori
1	Shaxsiy	1%	3%	32%	26%	38%	0%	3%	24%	22%	51%
2	Ijtimoiy	0%	9%	51%	19%	21%	8%	8%	43%	24%	17%
3	Kasbiy	3%	2%	45%	17%	33%	7%	3%	40%	31%	19%

4-jadval. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" bo'yicha natijalar tahlili

№	O'zini-o'zi namoyon qilish turlari	7-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi					9-sinf sinaluvchilarining % ko'rsatkichi				
		juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori	juda past	past	o'rta	yuqori	juda yuqori
1	Shaxsiy	6%	8%	60%	21%	5%	3%	6%	46%	25%	20%
2	Ijtimoiy	6%	25%	46%	18%	5%	2%	23%	51%	12%	12%
3	Kasbiy	7%	26%	52%	12%	3%	2%	23%	57%	11%	7%

Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi o'smirning shaxsiy kamolotga, uning doimiy rivojlanishiga, o'z ustida ishlashga intilishning doimiylikni ko'rsatadi. Shaxsiy va ma'naviy rivojlanishda yuqori natijalarga erishish uchun shaxsiy fazilatlarni yuqoriligi ko'rsatib beradi.

Ijtimoiylashuv jarayonida o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi shaxs uchun ijtimoiy faollikning muhimligini ko'rsatadi. Bu holda o'smirning o'zini namoyon qilishi uning ijtimoiy faoliyati bilan bog'liq. YA'ni o'zining faolligini ijtimoiy, jamoat va siyosiy sohalarida o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishga yo'naltiradi.

Kasbiy o'zini o'zi namoyon qilishning ustunligi esa har qanday faoliyatning barcha turlarida sezilarli natijalarga

erishishga yordam beradi: kasbiy, ijodiy, sport, ta'lim va boshqalar.

Professor S.I. Kudinovning "Shaxsiy o'zini o'zi namoyon qilishning ko'p o'lchovli anketasi" metodologiyasiga binoan o'zini-o'zi namoyon qilish turlari bo'yicha quyidagicha natijalar olindi.

erishishga yordam beradi: kasbiy, ijodiy, sport, ta'lim va boshqalar.

Xulosa. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy salohiyatni tashkil etuvchi eng muhim xususiyatlardan biri bu shaxs irodasidir. Natijalar tahlili o'smir irodasining o'zini o'zi namoyon qilish muvaffaqiyatiga ta'siri haqidagi gipotezani tasdiqlaydi. Turli darajadagi irodaviy salohiyatga ega respondentlar o'rtasida o'z-o'zini namoyon qilish turlari bo'yicha 7 va 9 – sinf ixtisoslashtirilgan va umumiy o'rta ta'lim maktablari o'smir o'quvchilarida farqlar ko'rildi. Natijalar asosida o'smirlik davrida shaxsiy salohiyatni namoyon etishdagi psixologik to'siqlar aniqlandi.

ADABIYOTLAR

- G'oziyev E.G. Ontogenez psixologiyasi. – T: "NIF MISH" 2020. 43-171b.
- Nishanova Z.T, Kamilova N.G, Abdullayeva D.U, Xolnazarova M.X. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya – T: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati. 2018-240-271b.
- Xaydarov F.I., Xalilova N.I. – Umumiy psixologiya – T: TDPU- 2009.239b
- Ганиева Н.О. Психологические особенности реализации личностного потенциала в подростковом возрасте. Вестник интегративной психологии 2024 Выпуск 34 часть 2; 75с
- Леонтьев Д.А. Личностная зрелость как опосредствование личностного роста // Культурно-историческая психология развития/ под ред. И.А.Петуховой. М: Смысл, 2001. 154-161с
- Соколов В. В. Философия духа и материи Рене Декарта. – М.: Либроком, 2011. – С. 78–81.
- Леонтьев, Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. Вып. 1. / Под ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. - М.: Смысл, 2002. - С. 56 - 65.
- Леонтьев, Д. А. Самореализация и сущностные силы человека / Д. А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур. - М., 1997. - С. 156-175.
- Кудинов С.И. Полисистемная концепция самореализации личности // Дизайн и Технологии. Научный журнал — Москва, 2014, № 41(83). — С. 114–121. 96
- Кудинов С.С., Авдеев Н.П. Индивидуально-типологическая характеристика самореализации личности // Вестник Российского университета дружбы народов. — Москва: РУДН, 2012. — № 4. — С. 85–91.